

The Judicial Transparency in the Qur'ān and Nahj al-Balāghah

Zeinab Aghamohammadi¹ and Saeed Shafiei² and Hamidreza Tousi³

1. PhD student in Quran and Hadith Sciences, Faculty of Theology, University of Tehran, Tehran, Iran: z.ghamohammadi379@gmail.com
2. Corresponding Author, Assistant Professor, Department of Quran and Hadith Sciences, Faculty of Theology, University of Tehran, Tehran, Iran: s.shafiei@ut.ac.ir
3. Assistant Professor, Department of Quran and Humanities, Al-Mustafa Al-Alamiyah Society, Qom, Iran: Hamidreza_Tusi@miu.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:
Received:

7 September 2025

Received in revised form:

7 November 2025

Accepted:

4 December 2025

Available online:

31 December 2025

Keywords:

Holy Quran,
Nahj al-Balagha,
Judicial Transparency,
Public Trial,
Justice,
Islamic Government.

ABSTRACT

Objective: This study, with a Quranic-analytical approach, examines the extent and limits of judicial transparency in the conduct of divine rulers based on the verses of the Holy Quran and Nahj al-Balagha. The main issue is whether transparency was a constant principle in all stages of the trial or whether there were exceptions.

Method: The present study, using an inductive method, collected all the examples related to judicial practice in the Quran and Nahj al-Balagha and then analyzed the data in five axes of "explanation of laws, determination of punishments, trial, issuance of verdicts, and execution of verdicts" using a descriptive-analytical approach.

Findings: The findings show that divine rulers have acted transparently in explaining laws, announcing limits, holding public trials, issuing verdicts, and executing punishments, and have considered transparency as a means of establishing justice and preventing corruption. Only two cases were identified as time-limited exceptions: 1. The investigation stage before issuing a verdict 2. Arresting fugitive criminals; Both of which were temporarily non-public in order to discover the truth and ensure the administration of justice.

Conclusion: Transparency is a fundamental principle in the divine judicial system, and its exceptions are limited, purposeful, and time-bound, and after the goal is achieved, public information is provided.

Cite this article: Aghamohammadi, Z.; & Shafiei, S.; & Tousi, H.R. (2025). The Judicial Transparency in the Qur'ān and Nahj al-Balāghah. *The Quran and Science*, 19 (37), 265-292. <https://doi.org/10.22034/qve.2026.19990.1793>

© The Author(s).

Publisher: Al-Mustafa International University.

DOI: <https://doi.org/10.22034/qve.2026.19990.1793>

Introduction

Judicial transparency, meaning free public access to information and processes of the judiciary, is one of the most important requirements for preventing corruption and one of the most fundamental principles related to freedom and citizenship rights. This concept can be examined in two areas: first, the area of text comprehension and judicial interpretation, which includes explanation of laws, determination of punishments, conduct of proceedings, and issuance of verdicts; second, the area of judicial execution, which is the practical manifestation of transparency. Transparency not only influences the observance of individual and social rights but also plays a decisive role in achieving judicial justice and establishing social order. The main research question is whether divine rulers have always employed judicial transparency or not, and if transparency was not constant, what are its exceptions? This study seeks to answer these questions by examining the verses of the Holy Quran and the sayings of Nahj al-Balagha.

The research background shows that numerous articles have addressed the issue of judicial transparency, but the distinguishing feature of this writing is its comprehensive study of transparency in all dimensions of the judiciary. For example, the article "The Principle of Legal Transparency" (Rahimi, 2022) addressed the definition of transparency in law and legal ambiguities. The article "Limitations of the Principle of Transparency in the Quran and Iranian Public Law" (Kordnezhad and Ghasemi, 2020) examined exceptions to transparency in the constitution based on the Quran. The article "Legal Study of the Principle of Transparency from the Perspective of Public Law" (Faezi, 2022) considered transparency as a serious obstacle to corruption. The article "The Role of Transparency in Interpreting Fair and Equitable Treatment in International Investment Law" (Shamsaei and Hosseini Azad, 2019) introduced transparency as the most important condition for fair treatment. Also, the article "A Comparative Look at the Approach of Criminal Jurisprudence and the American Human Rights System Regarding the Public Nature of Trials" (Rasteh and Gholami, 2022) referred to the acceptance of public trials in the conduct of the Infallibles. The innovation of this research lies in two points: first, comprehensively addressing transparency in all components of the judiciary; second, collecting and categorizing all examples and instances from the Holy Quran and Nahj al-Balagha using an inductive method that allows conclusion from particulars to the general. Also, the extent of utilization of the Quran and Nahj al-Balagha in this research is unparalleled.

Methodology

This research was conducted using a descriptive-analytical method with careful study of Quranic and narrative data. The research population includes all verses of the Holy Quran and sermons, letters, and aphorisms of Nahj al-Balagha related to the issue of judgment and transparency. Sampling was done purposefully, and all cases related to the five main pillars of the judiciary (explanation of laws, determination of punishments and penalties, receiving complaints and public hearings, issuing verdicts, and execution of judgments) were identified and extracted. Data collection tools included note-taking from authoritative sources including the Holy Quran, Nahj al-Balagha, commentaries such as Al-Mizan, Nemouneh, Majma' al-Bayan, and narrative sources such as Al-Kafi and Wasa'il al-Shia. The main research variables are: transparency in explaining laws, transparency in determining punishments, transparency in proceedings, transparency in issuing verdicts, and transparency in executing judgments. The data analysis method was qualitative using content analysis and complete induction; meaning that all Quranic and narrative instances related to each of the five pillars were collected and then a general conclusion was extracted from them. To assess the validity of findings, multiple interpretive and narrative sources were used, and exceptional cases were carefully examined.

Findings

The research findings can be presented in two main sections: transparent performance of divine rulers and non-transparent performance in exceptional cases.

First Section: Transparent Performance of Divine Rulers in Five Judicial Pillars

Explanation of Laws: Divine rulers clearly explained laws to the general public and various groups. Regarding public laws, the Prophet (PBUH) made teaching religious rulings a public duty and appointed companions for this purpose. Regarding laws for various groups, Imam Ali (AS) in his letter to Malik al-Ashtar explained laws concerning merchants (prohibition of hoarding) (Letter 53). Regarding laws of judicial elements, the conditions for a judge (Letter 53), witness (justice, Islam, and faith), and accused (notification of charges and opportunity to defend) were clearly stated. Examples of charge notification are seen in Imam Ali's letter to Kumayl ibn Ziyad (Letter 61) and the opportunity to defend in the story of Moses and al-Samiri (Ta-Ha: 96) and David (Sad: 24).

Determination and Statement of Penalties and Punishments: Punishments were clearly explained. In the story of Masqala ibn Hubayra, Imam Ali (AS) explained the punishment for betrayal. Prophet Joseph (AS) taught the principle of territorial jurisdiction of criminal laws (Yusuf: 74-75). In Letter 41 of Nahj al-Balagha, Imam Ali (AS) explained the punishment for betrayal with emphasis on the absence of familial and causal discrimination.

Receiving Complaints and Public Hearings: All trials were held publicly, usually in the mosque. Imam Ali (AS) ordered Shuraih to move court sessions from home to the mosque. The trial of al-Samiri and the Israelites by Moses (AS) (Ta-Ha: 85-96) was conducted publicly. No evidence of private court sessions is found in Islamic sources.

Issuing Verdicts: Issued verdicts were transparent and had deterrent effect. God issued four clear verdicts concerning the hypocrites of Mecca (Al-Nisa: 89-90). In verse 92 of Surah Al-Nisa, the ruling on unintentional homicide was detailed. The punishment of al-Samiri (Ta-Ha: 97) and the punishment of the Israelites (Al-Baqarah: 54) were issued transparently.

Execution of Judgments: Judgments were executed publicly and in public view. The social siege of three individuals who defaulted from the Tabuk expedition (Al-Tawbah: 118) and the deprivation of hypocrites from participating in battles and praying over their corpses (Al-Tawbah: 83-84) were executed publicly. The execution of the theft penalty by Imam Ali (AS) (Wasa'il al-Shia, 18/30/3) and the verdict concerning the treasury thieves (Aphorism 271) were also public.

Second Section: Non-transparent Performance in Exceptional Cases

Only two exceptional cases were found in the judicial performance of divine rulers, both time-bound and disclosed after completion:

Preliminary Investigations: Sometimes investigations must be conducted secretly to discover the truth. An example is the story of two women disputing over the motherhood of a child, where Imam Ali (AS) proposed dividing the child in half and assessed their reactions, thereby identifying the real mother (Amin A'amili, 1999: 59). Another example is the story of the murdered merchant's son, where Imam Ali (AS) conducted secret, separate interrogations of the accused and revealed the truth (Kulayni, 1985: 7/371).

Arrest of Fugitive Criminals: For arresting professional criminals, non-transparency until the time of arrest is necessary. Verse 91 of Surah Al-Nisa concerning the hypocrites of Mecca, using the word "thaqiftumuhum" (finding with precision and skill), indicates this meaning. Also, verse 57 of Surah Al-Anfal, with the word "tathqafannahum," emphasizes the need for speed and precision in arresting violators of covenants.

Discussion and Conclusion

The research findings show that divine rulers have always conducted all judicial affairs transparently and publicly. They explained laws and penalties, established judgment seats publicly, taught the method of issuing verdicts and details of proceedings, and adhered to them in practice. After issuing verdicts, they undertook their execution to not only establish justice and right but also to reduce crime and error and ensure societal health. In this path, no case of non-transparency under the pretext of preserving honor was observed; rather, honor was used as a tool to reduce error and as an obstacle to committing crime.

Only two exceptional stages existed: the preliminary investigation stage and the stage of arresting fugitive criminals. These two exceptions were time-bound, meaning that transparency was postponed until the completion of that stage, and after completion, the report was publicly disclosed. These cases are not only not in conflict with justice but were necessary for achieving justice.

The findings of this research align with previous studies, but its innovation lies in the comprehensive view of all judicial pillars and the inductive approach in collecting instances from the Quran and Nahj al-Balagha. While previous research addressed only parts of the judiciary, such as transparency in legislation or trials, this study covers all dimensions. The practical application of this research for the judicial system of the Islamic Republic of Iran can be used in formulating transparent laws, holding public trials, explaining punishments, and publicly executing judgments. It is suggested that future research conduct comparative studies of judicial transparency in the jurisprudence of Islamic schools of thought and Iranian positive law.

شفافیت قضایی در قرآن و نهج البلاغه

زینب آقامحمدی^۱، و سعید شفیعی^۲، و حمیدرضا طوسی^۳

۱. دانشجوی دکتری علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات، دانشگاه تهران، تهران، ایران، رایانامه: z.ghamohammadi379@gmail.com

۲. نویسنده مسئول، استادیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات، دانشگاه تهران، تهران، ایران، رایانامه: s.shafiei@ut.ac.ir

۳. استادیار گروه قرآن و علوم انسانی، جامعه المصطفی العالمیه، قم، ایران، رایانامه: Hamidreza_Tusi@miu.ac.ir

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۶ شهریور ۱۴۰۴

تاریخ بازنگری:

۱۶ آبان ۱۴۰۴

تاریخ پذیرش:

۱۵ آذر ۱۴۰۴

تاریخ انتشار:

۱۲ بهمن ۱۴۰۴

کلیدواژه‌ها:

قرآن کریم،

نهج البلاغه،

شفافیت قضایی،

دادرسی علنی،

عدالت،

حکومت اسلامی.

هدف: این پژوهش با رویکردی قرآنی-تحلیلی، به بررسی میزان و حدود شفافیت قضایی در سیره حاکمان الهی بر اساس آیات قرآن کریم و نهج البلاغه می‌پردازد. مسئله اصلی آن است که آیا شفافیت در تمامی مراحل دادرسی اصل ثابت بوده یا موارد استثنایی نیز وجود داشته است.

روش: پژوهش حاضر با روش استقرایی به گردآوری تمامی مصادیق مرتبط با عملکرد قضایی در قرآن و نهج البلاغه پرداخته و سپس با رویکرد توصیفی-تحلیلی، داده‌ها را در پنج محور «تبیین قوانین، تعیین مجازات‌ها، دادرسی، صدور حکم و اجرای حکم» تحلیل کرده است.

یافته‌ها: یافته‌ها نشان می‌دهد حاکمان الهی در تبیین قوانین، اعلام حدود، برگزاری علنی محاکم، صدور احکام و اجرای مجازات‌ها به‌صورت شفاف عمل کرده‌اند و شفافیت را ابزار استقرار عدالت و پیشگیری از فساد دانسته‌اند. تنها دو مورد به‌عنوان استثنای زمان‌دار شناسایی شد: ۱. مرحله تحقیقات پیش از صدور رأی ۲. دستگیری مجرمان فراری؛ که هر دو به اقتضای کشف حقیقت و تضمین اجرای عدالت، به‌طور موقت غیرعلنی بوده‌اند.

نتیجه‌گیری: شفافیت در دستگاه قضایی الهی، یک اصل بنیادین است و استثنائات آن نیز محدود، هدفمند و زمان‌مند بوده و پس از تحقق هدف، اطلاع‌رسانی عمومی صورت گرفته است.

استناد: آقامحمدی، زینب؛ و شفیعی، سعید؛ و طوسی، حمیدرضا (۱۴۰۴). شفافیت قضایی در قرآن و نهج البلاغه. قرآن و علم، ۱۹ (۳۷)، ۲۶۵-۲۹۲. <https://doi.org/10.22034/qve.2026.19990.1793>

مقدمه

الزام قضایی به صدور رأی مستند به قوانین، جایگاه استدلال را در فرآیند قضایی بلند می‌سازد. این قاعده در اصل ۱۶۶ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران تصریح شده است که «احکام دادگاه‌ها باید مستدل و مستند به مواد قانون و اصولی باشد که بر اساس آن حکم صادر شده است.» بدین ترتیب، احساسات قلبی قاضی نمی‌تواند مبنای استدلال قضایی قرار گیرد.

مسئله «عدم تعین در قواعد (legal indeterminacy)» یکی از کلیدی‌ترین مسائل حقوقی در عقلانیت مدرن است؛ زیرا این مفهوم بالقوه مسئله سکولاریسم حقوقی (جدایی اخلاق از حقوق) را پیش می‌کشد (D'Amato, 1990: 148). در کار قضا، دادرسی نمی‌تواند و نباید آزاد باشد تا بر مبنای احساس شخصی خود از عدالت رأی دهد یا ترجم، خشم و محبت را معیار داوری سازد (کاتوزیان، ۱۳۷۷: ۷۸). درست است که در نظام حقوق نوشته، مطابق تعاریف رسمی، نتیجه فهم قاضی اعمال قانون است و قاضی پدیدآورنده حقوق محسوب نمی‌شود؛ اما هرچند قاضی تابع قانون است، نحوه اعمال آن به شکلی خاص مبتنی بر دیدگاه و نگرش فلسفی اوست.

دشواری حکم کردن از سنگینی حق و سبکی باطل در کلام امیرمؤمنان (علیه السلام) مشهود است (سیدرضی، ۱۳۹۱: حکمت ۳۷۶). همین امر سبب می‌شود که تنها پیامبران، اوصیای ایشان (کلینی، ۱۴۰۶: ۷/۲) و کسانی که از سوی آنان تنفیذ شده‌اند، شایسته مقام قضاوت باشند (سیدرضی، ۱۳۹۱: نامه ۱۸). این مقدمه کوتاه نشانگر استعداد بالقوه دستگاه قضا در ارتکاب قصور و لغزش است و نادیده گرفتن خطاهای کوچک می‌تواند زمینه‌ساز فساد گسترده در نظام قضایی گردد.

از اینجا نقش مهم شفافیت به‌عنوان یکی از ملزومات اساسی برای به حداقل رساندن خطا نمایان می‌شود. شفافیت در عملکرد ارکان قضایی موجب پیشگیری از سهو و عمد در قضاوت‌های ناصحیح شده، جرم را کاهش داده و عدالت را مستقر می‌سازد. شفافیت قضایی همچنین سطح آگاهی عمومی جامعه را ارتقا داده، از وقوع و شیوع جرم جلوگیری می‌کند، ارتکاب خطا در قضاوت را به حداقل می‌رساند و در نهایت جامعه را از فساد می‌پیراید و حق را در جایگاه خود مستقر می‌سازد.

این مطالعه در پی آن است که بر اساس آیات قرآن کریم و سخنان نهج البلاغه بررسی کند: نخست، آیا حاکمان الهی همواره از شفافیت قضایی بهره برده‌اند یا خیر؛ و دوم، اگر شفافیت همیشگی آنان نبوده است، استثنائات آن را بازشناسی نماید.

پیشینه

مقالات متعددی با موضوع شفافیت قضایی نگاشته شده است؛ اما وجه تمایز شاخص این نوشتار، مطالعه جامع شفافیت در تمامی ابعاد دستگاه قضا است، در حالی که سایر مطالعات صرفاً به حوزه‌ای محدود پرداخته‌اند.

برای نمونه، مقاله «اصل شفافیت قانون-۲» (پژوهشکده شورای نگهبان، ۱۴۰۱ش، رحیمی) به تعریف شفافیت در قانون پرداخته و آن را به معنای تدوین قانون در قالب کلماتی بدون هیچ‌گونه ابهام دانسته است. سپس با مطالعه موردی، به بررسی ابهامات قانونی از جمله در ماده ۱۵۵ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ می‌پردازد.

در مقاله «محدودیت‌های اصل شفافیت در قرآن و حقوق عمومی ایران» (پژوهش‌های تطبیقی حقوق اسلام و غرب، ۱۳۹۹ش، دوره ۷، شماره ۴) بیان شده است که شفافیت در قانون عمومی ایران هرچند مورد تأکید است، اما مطلق نمی‌باشد.

همچنین در مقاله «مطالعه حقوقی اصل شفافیت از منظر حقوق عمومی» (دومین کنفرانس ملی حقوق، فقه و فرهنگ، ۱۴۰۱ش، فائزی) نتیجه گرفته شده که اصل شفافیت از مهم‌ترین اصول مرتبط با آزادی و حقوق شهروندی و مانعی جدی برای فساد است.

در مقاله «نقش شفافیت در تفسیر رفتار عادلانه و منصفانه در حقوق بین‌الملل سرمایه‌گذاری» (فصلنامه مطالعات حقوق عمومی دانشگاه تهران، ۱۳۹۸ش، دوره ۴۹، شماره ۱، شمسایی و حسینی آزاد) نیز شفافیت توسط مراجع داور به‌عنوان یکی از عناصر شرط رفتار عادلانه معرفی شده و حتی به‌زعم حقوقدانان، مهم‌ترین شرط دانسته شده است.

همچنین در بخشی از مقاله «محدودیت‌های اصل شفافیت در قرآن و حقوق عمومی ایران» (پژوهش‌های تطبیقی حقوق اسلام و غرب، ۱۳۹۹ش، دوره ۷، شماره ۴) استثنائات شفافیت در قانون اساسی جمهوری اسلامی با استناد به قرآن و روایات بررسی شده است.

در مقاله «نگاهی تطبیقی به رویکرد فقه جزایی و نظام آمریکایی حقوق بشر در رابطه با علنی بودن محاکمات» (فصلنامه فقه جزایی تطبیقی، ۱۴۰۱ش، دوره ۲، شماره ۴) نیز اشاره‌ای گذرا به پذیرش علنی بودن محاکمات در سیره شده است.

افزون بر این، در سند تحول و تعالی قوه قضاییه، واژه شفافیت به‌طور مکرر تکرار شده و بر ضرورت آن در حوزه عملی تأکید گردیده است تا علاوه بر ایجاد جامعه‌ای آگاه، عدالت نیز برقرار شود.

در مجموع، تمامی این مقالات و اسناد، تنها به بخشی از مقوله قضاوت — مانند شفافیت در قانون‌گذاری یا محاکمه — پرداخته‌اند. نوآوری این مطالعه در دو نکته اساسی است: ۱. پرداختن به موضوع شفافیت در همه اجزای دستگاه قضا به صورت جامع؛ ۲. گردآوری و دسته‌بندی تمامی نمونه‌ها و مصادیق قرآن کریم و نهج البلاغه به شیوه استقرایی، که امکان نتیجه‌گیری از جزء به کل را فراهم می‌آورد؛ به گونه‌ای که خواننده نیز می‌تواند از مصادیق به نتیجه کلی دست یابد. همچنین میزان بهره‌گیری از قرآن و نهج البلاغه در این پژوهش بی‌نظیر است؛ در حالی که سایر مقالات نهایتاً در حد استدلال و استخراج قواعد کلی از منابع اسلامی بهره برده‌اند.

مفهوم‌شناسی استدلال قضایی

هر استدلال قضایی در قالب یک «قیاس منطقی» شکل می‌گیرد که متشکل از دو قضیه کبری و صغری است. وظیفه دادرس تنها تصدیق صحیح این دو قضیه در فرآیند صدور رأی می‌باشد. قضیه کبری که متضمن «فرضیه یا واقعه حقوقی» و حکم قاعده است، بیانگر یک «قاعده کلی» خواهد بود. قضیه صغری نیز همسانی «واقعه عینی» با آنچه در قاعده حقوقی آمده است را تصدیق کرده و نتیجه حکم قاعده را بر مورد عینی جاری می‌سازد. صغرای استدلال قضایی از دو بخش تشکیل می‌شود: ۱. احراز امر واقع؛ ۲. توصیف امر واقع و درج آن در یکی از مقولات شناخته‌شده حقوقی (الشریف، ۱۳۸۶).

الف. شفافیت عملکرد حاکمان الهی در دستگاه قضایی

اکنون به بررسی وجود و چگونگی شفافیت در هر یک از پنج رکن اصلی فعالیت‌های دستگاه قضایی، به شیوه استقرایی و با استفاده از مصادیق قرآنی و روایات نهج البلاغه می‌پردازیم و نتایج آن را استنتاج می‌کنیم.

۱. تبیین قوانین

وجود و اجرای قوانین، لازمه حیات اجتماعی بشر است. شرط اجرای صحیح قوانین، آگاهی عموم جامعه از آن‌ها و از پیامدهای پایبندی یا تخلف از آن‌هاست؛ زیرا تنها در این صورت مردم به قوانین ملتزم می‌شوند و زندگی اجتماعی سامان یافته و نیکو خواهد شد.

درخواست وظیفه‌مداری از مردم بدون تبیین قوانین، امری بیهوده و از نظر عقل و شرع بی‌معناست. اصولیون از این اصل با عنوان «قاعده عقاب بالایان» یاد می‌کنند (قطب، ۱۴۲۵: ۱۷۲۲/۳). بر اساس این قاعده، خداوند هیچ‌کس را بر گناهان و معاصی‌اش عقاب نمی‌کند مگر آنکه با حجت‌ها، دلایل و ارسال رسل او را آگاه ساخته باشد (شیخ طوسی، ۱۴۰۹: ۴۵۸/۶).

بر این مبنا، وضوح در تدوین قوانین و بیان شفاف و روشن آن‌ها برای مردم از مهم‌ترین وظایف حاکمان است. اجرای صحیح این وظیفه، زمینه تحقق مطلوب قانون را فراهم می‌سازد. اهمیت این موضوع تا آنجاست که امام امیرالمؤمنین (علیه السلام) یکی از فلسفه‌های اصلی تشکیل حکومت اسلامی را احیای قوانین و مقررات فراموش شده الهی دانسته‌اند (سیدرضی، ۱۳۹۱: خطبه ۱۳۱).

دین اسلام به‌عنوان جامع‌ترین برنامه زندگی بشر، قوانین فردی و اجتماعی را در کتاب و سنت بیان کرده است. این قوانین با استخراج و تبیین توسط فقها در اختیار عموم جامعه قرار می‌گیرد و التزام به آن‌ها، زندگی مطلوب و سامان‌یافته را رقم می‌زند. برخی قوانین شامل همه افراد جامعه می‌شوند و برخی دیگر ناظر به گروه‌ها و اقشار خاص هستند که همگی به‌صورت شفاف بیان شده‌اند.

یک. قوانین عموم جامعه

از جمله آیاتی که نشان از شفافیت قانون دارند، آیات الاحکام هستند که اهتمام نبی مکرم اسلام (صلی الله علیه و آله) به آموزش آن‌ها به مردم، بیانگر رسالت حاکم در آگاهی‌بخشی نسبت به قوانین شفاف است تا جامعه آگاه بتواند رفتار صحیح را در پیش گیرد و قوانین را جامه عمل بپوشاند. ایشان در آغاز تأسیس حکومت اسلامی، تعلیم و تعلم احکام دین و مسائل مذهبی را وظیفه عمومی دانسته و برخی از اصحاب را به‌طور خاص برای این هدف برگزیدند (الجهشایری، ۱۳۴۸: ۴۰). اعزام آنان به سوی قبایل نیز با پیش‌دستی پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) صورت می‌گرفت (الجهشایری، ۱۳۴۸: ۱۸۷).

اهمیت استمرار آموزش قوانین و وجود فردی توانا برای پاسخ‌گویی به مردم تا آنجا بود که پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) در هنگام ترک مدینه به قصد غزوه تبوک — که به دلیل دوری، صعب‌العبور بودن مسیر و گرمای شدید هوا طولانی می‌نمود (واقعی، بی‌تا: ۹۹۲/۳) — امیرالمؤمنین (علیه السلام) را به منصب جانشینی خود در مدینه گماردند تا امور مردم از سامان خارج نشود (مسعودی، بی‌تا: ۲۷۰).

دو. قوانین اقشار مختلف

برخی قوانین در حوزه‌های شغلی یا موضوعی خاص تدوین و تشریح شده‌اند و گروه‌های مشخصی را شامل می‌شوند. نمونه‌هایی از این قوانین که نشان‌دهنده وضوح و شفافیت در بیان هستند عبارت‌اند از:

بازاریان: امیرالمؤمنین (علیه السلام) در نامه‌ای به مالک اشتر فرمودند که ابتدا مردم را از حرمت احتکار آگاه سازد و سپس کسی را که مرتکب آن شود به سزای عملش برساند (سیدرضی، ۱۳۹۱: نامه ۴۱۴/۵۳).

سربازان: حضرت امیر (علیه السلام) در نامه‌ای به فرماندارانی که سپاه اسلام برای عزیمت به نبرد از قلمرو آنان عبور می‌کرد، نوشتند که قوانین مربوط به گذر از محل اسکان مردم را با جزئیات به سربازان آموزش داده‌اند؛ از این رو فرمانداران می‌توانند با سربازان متخلف برخورد کنند (سیدرضی، ۱۳۹۱: نامه ۴۲۵/۶۰).

حاکم جامعه: حکمرانی در اسلام نیز دارای قواعدی روشن است. از جمله اینکه باید ناتوان را عزیز شمرد و تا گرفتن حق او از پای ننشست و در مقابل، زورمند ستمگر را خوار دانست و حق را از او بازستاند (سیدرضی، ۱۳۹۱: نامه ۳۸۶/۳۷). امیرالمؤمنین (علیه السلام) در نامه‌ای به محمد بن ابی‌بکر توصیه می‌کنند که مردم را با محبت حمایت کند و مساوات را چنان رعایت نماید که علاوه بر مایوس کردن بزرگان از طمع‌ورزی، سبب دلگرمی اقشار ضعیف جامعه شود. ایشان حتی به رعایت مساوات در نگاه کردن (سیدرضی، ۱۳۹۱: نامه ۳۶۲/۲۷) و نیز عدم تبعیض میان خویشان و محبوبان با سایرین تأکید می‌کنند (سیدرضی، ۱۳۹۱: نامه ۴۱۶/۵۳).

امیرالمؤمنین (علیه السلام) در همان نامه ۵۳ خطاب به مالک اشتر می‌فرمایند: «وَتَحَفَّظُ مِنَ الْأَعْوَانِ؛ از همکاران نزدیکت سخت مراقبت کن»؛ یعنی نه تنها ملاحظه آنان را نکن، بلکه قدمی فراتر گذاشته و سخت‌گیرتر باش. سپس دستور می‌دهند که اگر یکی از آنان دست به خیانت زد و گزارش مأموران اطلاعاتی آن را تأیید کرد، همین گواهی کافی است تا او را به تازیانه کیفر داده، اموالش را بازستانی و او را خوار و بدنام کنی تا قبح عمل زشت حفظ شود، منکر و معروف جابه‌جا نشود، وقوع جرم تکرار نگردد و دیگران نیز حساب کار خود را بدانند (سیدرضی، ۱۳۹۱: نامه ۴۱۰/۵۳).

سه. قوانین ارکان قضاوت

از آنجا که بحث از دستگاه قضا و ارکان آن شامل قاضی، متهم و شاهد می‌باشد، به برخی قوانین ناظر به ایشان که علاوه بر وضوح در تدوین، دارای تبیین شفاف نیز هستند اشاره می‌گردد:

قاضی

برخی صفات لازم برای احراز مقام قضاوت در نامه ۵۳ نهج البلاغه ذکر شده است؛ از جمله انتخاب بهترین افراد که کثرت مراجعه آنان را خسته نسازد، از برخورد مخالفان با یکدیگر خشمگین نشود، بر خطاهای خود اصرار نرزد، از بازگشت به حق پس از آگاهی ابایی نداشته باشد، طمعکار نباشد، خواهان سرعت و قلت تحقیق نباشد بلکه بیش از دیگران به دنبال یافتن دلیل باشد، در شبهات محتاط‌تر و در کشف حقیقت صبورتر باشد و ستایش و تملق او را به انحراف نکشاند (سیدرضی، ۱۳۹۱: نامه ۵۳/۴۱۰).

از قوانینی که قاضی باید در جریان دادرسی به آن مقید باشد، دو مورد برجسته است:

۱. **ممنوعیت تفتیش عقیده:** آیه ۹۴ سوره نساء بیان می‌کند که یکی از مؤمنان، شخصی را که اظهار اسلام کرده بود به قتل رساند زیرا گمان برده بود اقرار او از ترس جان است. اما خداوند اعتبار را به ظاهر داده و اجازه تفتیش عقیده را سلب نموده است؛ بدین‌سان امنیتی در حوزه عقاید برای انسان‌ها پدید آمده و تنها خداوند آگاه از درون معرفی شده است (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۵/۶۴). پذیرش شواهد ظاهری واجب و نیت‌خوانی بدون دلیل و مدرک حرام دانسته شده است (فضل‌الله، ۱۴۱۹: ۴۰۶/۷).

۲. **واگذار نکردن جرم بر گردن بی‌گناه:** در داستان حضرت یوسف (علیه السلام) و برادرانش، هنگامی که بنیامین متهم شد، برادران از یوسف خواستند یکی از آنان را به جای او نگه دارد. اما یوسف (علیه السلام) که به احکام شرع پایبند بود، این خواسته را نپذیرفت و فرمود: «مَعَاذَ اللَّهِ أَنْ تَأْخُذَ إِلَّا مَنْ وَجَدْنَا مَتَاعَنَا عِنْدَهُ إِنَّا إِذَا أَنْظَلْنَاهُ» (یوسف: ۷۹). این آیه نشان می‌دهد هیچ انسان باانصافی بی‌گناهی را به جای مجرم مجازات نمی‌کند (فضل‌الله، ۱۴۱۹: ۲۵۱/۱۲).

از منظر حقوقی، این دو توصیه نقش مهمی در کاهش دخالت عنصر انسانی در صدور رأی دارند. همان‌گونه که «مکانیسم تعدد قاضی برای رسیدگی به موضوعات مهم یا نظارت چندمرحله‌ای بر پرونده‌ها در اکثر نظام‌های حقوقی، حکایت از اعتراف به مداخلت عنصر شخصی در استدلال‌های حقوقی دارد» (الشریف، ۱۳۹۶: ۱۰).

در توصیه نخست، آسیب صدور رأی به علت دخالت عنصر انسانی (حکم به ظاهر) کاهش می‌یابد. در توصیه دوم نیز، با پیش فرض دخالت ناگزیر عنصر انسانی در رأی، مکانیسم تعدد قاضی قابلیت کاهش پیدا می‌کند.

در آیات و روایات فراوانی به بخشش و انفاق دستور داده شده است، اما انفاق از حقوق مردم ظلمی بزرگ و نابخشودنی است. از همین رو در اسلام آمده است: «لا شفاعة فی حد» (مدرسی، ۱۴۱۹ق: ۲۴۵/۵). این قاعده قضایی نشان می‌دهد که وجود آن تا چه حد در ساماندهی امور و حفظ نظم جوامع مؤثر است.

شاهد

شارع مقدس برای شاهدان شرایطی را معرفی کرده است که موجب قبول یا رد شهادت می‌شود؛ از جمله عدالت، که شهرت به دروغ و فسق، ممیز نبودن و دیوانگی مانع پذیرش شهادت است. اسلام و ایمان نیز شرط مورد اتفاق میان فقیهان امامیه در مورد شاهد است که سبب رد گواهی اقلیت‌های دینی علیه مسلمانان می‌گردد (یزدی، ۱۴۰۶ق: ۷۲/۳).

متهم

در دادگاه اسلامی حتی متهم نیز حقوقی دارد که باید رعایت شود. از جمله اینکه علت دعوت او به دادگاه باید روشن باشد. تبیین اتهام، خود از مصادیق شفافیت است. نمونه‌ای از تفهیم اتهام در نامه امیرالمؤمنین (علیه السلام) به کمیل بن زیاد نخعی در سال ۳۸ هجری دیده می‌شود؛ ایشان اتهام او را به صراحت «سستی در انجام وظایف» و «اقدام به اموری خارج از تکلیف» بیان کرده و جزئیات خطا را توضیح می‌دهند (سیدرضی، ۱۳۹۱: نامه ۴۲۶/۶۱).

این نامه مؤید ممنوعیت اولویت روابط بر ضوابط و تأکید بر مساوات است؛ زیرا قرار گرفتن کمیل در زمره یاران نامدار حضرت مانع دیده شدن خطای او نشد و بدون هیچ امتیازی مورد مؤاخذه و دادرسی علنی قرار گرفت.

از دیگر حقوق متهم، فرصت دفاع در جلسه دادرسی است. عدم رعایت این حق می‌تواند موجب تضییع حقوق گردد. نمونه‌ای از وجوب رعایت این حق در قضاوت حضرت داود (علیه السلام) دیده می‌شود؛ ایشان به محض شنیدن دعوی شاکی، بدون شنیدن سخن متهم رأی صادر کردند، اما پس از خروج آنان از درگاه الهی پوزش خواستند که سخن متهم را نشنیدند (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۲۹۰/۱۷).

همچنین در جریان انحراف قوم بنی اسرائیل، حضرت موسی (علیه السلام) در رسیدگی به اتهام سامری پس از مؤاخذه به او فرصت دفاع دادند. سامری نیز از این فرصت برای تبرئه خود استفاده کرد (طه: ۹۶). هرچند دلایل حق پسندی نداشت و مجرم شناخته شد، اما فرصت دفاع هم حق متهم بود و هم یاریگر قاضی در دستیابی به حقیقت.

۲. تعیین و بیان حدود و مجازات‌ها

حدود و مجازات‌ها نیز همچون قوانین، مستخرج از منابع شرع هستند و تبیین و اجرای آن‌ها وظیفه دستگاه قضاست؛ امری که موجب ارتقای سطح آگاهی عمومی و پیشگیری از وقوع جرم می‌گردد. شایسته است در کنار هر قانون نگاشته شده، حدود سرپیچی از آن نیز تعیین و تبیین شود. با توجه به وضوح این اصل، در اینجا تنها به چند نمونه از تبیین مجازات‌ها بسنده می‌کنیم.

در حکایت مصقله بن هبیره از کارگزاران حضرت امیر (علیه السلام) می‌بینیم که او پس از صرف خراج در خرید و آزادی اسیران نصاری بنی ناجیه، به سوی معاویه گریخت و به دلیل خیانتش مورد نفرین قرار گرفت. به فرمایش حضرت (علیه السلام)، او همانند بردگان فرار کرد؛ در حالی که اگر می‌ماند و ناتوان بود، تنها دستگیر می‌شد. اگر مالی داشت گرفته می‌شد و اگر چیزی نداشت، رها می‌گردید (هاشمی خوئی، ۱۴۰۰: ۴/۲۴۰).

حضرت یوسف (علیه السلام) نیز شیوه‌ای نوین در تعیین حدود را آموخت که تا امروز در محاکم مورد استفاده است: اصل صلاحیت سرزمینی بودن قوانین جزایی. قرآن کریم در این باره می‌فرماید: ﴿قَالُوا فَمَا جَزَاؤُهُ إِنْ كُنْتُمْ كَاذِبِينَ، قَالُوا جَزَاؤُهُ مَنْ وَجَدَ فِي رَحْلِهِ فَهُوَ جَزَاؤُهُ، كَذَلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ﴾ (یوسف: ۷۴-۷۵).

بر اساس ماده ۵ قانون مدنی ایران که در دانش حقوق به اصل صلاحیت سرزمینی موسوم است، «کلیه سکنه ایران اعم از اتباع داخله و خارجه مطیع قوانین ایران خواهند بود مگر در مواردی که قانون استثناء کرده باشد». بنابراین قوانین جزایی محل وقوع جرم بر مجرم - ولو تبعه کشور خارجی باشد - حاکم است.

دزدی، نقض نظام اقتصادی و اجتماعی هر سرزمین است و رواج آن وابسته به شرایط اقتصادی می‌باشد. به دلیل رونق اقتصادی مصر در آن عصر، دزدی کم‌بسامد و خلاف عرف بود و مجازاتش تنها ضرب و شتم و حبس محسوب می‌شد. در مقابل، خشکسالی فلسطین سبب کثرت دزدی شده بود و از این رو حد آن، بردگی تعیین گردید تا وقوع آن کاهش یابد (مدرسی، ۱۴۱۹: ۵/۲۳۷). حضرت یوسف (علیه السلام) با استفاده از این اصل توانست برادرش بنیامین را به جرم دزدی به بردگی خویش برگزیند (مدرسی، ۱۴۱۹: ۱۲/۲۴۷).

همچنین در نامه ۴۱ نهج البلاغه خطاب به یکی از فرمانداران که به اموال مردم تعرض و خیانت کرده بود، تصریحات حضرت امیر (علیه السلام) از سویی پدران و مملو از شفقت و از سویی دیگر بیانگر مجازات است. ایشان ابتدا او را به یاد خداوند و پرهیز از عصیان متذکر شده، سپس بازگرداندن اموال را مطالبه می‌کنند. آنگاه از عقوبت سربیزی انداز فرموده و به شمشیری تهدید می‌نمایند که بر جان هر کس فرود آید، او را روانه دوزخ خواهد کرد. حضرت در ادامه تأکید می‌کنند که این عقوبت در برابر اشخاص مختلف یکسان است و ویژه او نیست؛ بلکه مختص جرمی است که بدان آلوده گشته است. گناهی که حتی اگر فرزندان علی (علیه السلام) مرتکب می‌شدند، در امان نبودند تا حق ستانده و باطل نابود گردد (سیدرضی، ۱۳۹۱: نامه ۳۹۰/۴۱). این کلام، شاهی بر شفافیت و نیز ممنوعیت تبعیض سببی و نسبی است.

آگاهی بخشی به مردم نسبت به قوانین و حدود، رفتار آگاهانه و انتخاب‌های صحیح آنان را افزایش داده و سلامت جامعه را به دنبال می‌آورد و جرائم را کاهش می‌دهد. از این رو این امر، لازمه سامان‌دهی امور جامعه و در زمره وظایف حاکمان است؛ وظیفه‌ای که حکام الهی بدان ملتزم و پایبند بوده‌اند.

۳. دریافت شکایات و رسیدگی علنی

سلامت جلسات دادرسی با هدف ستاندن حق شاکیان از متهمان و نیز احراز گناهکاری یا بی‌گناهی متهمان، در حکومت اسلامی با شفافیت تمام اجزا و افعال دستگاه قضایی تضمین می‌شود.

یکی از اصول بنیادین شفافیت، رسیدگی علنی است. علنی بودن محاکمات نوعی نظارت مردمی محسوب می‌شود که کیفیت تحقق عدالت، احقاق حقوق زیان‌دیدگان، رعایت حقوق دفاعی متهم و نیز تأمین منافع جامعه در تعقیب بزهکاران را تضمین می‌کند (مؤذن‌زادگان، ۱۳۷۳: ۲۷۹).

مهم‌ترین شاهد تاریخی بر رسیدگی علنی پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) و حضرت امیرالمؤمنین (علیه السلام) به شکایات مردم، برگزاری جلسات دادرسی در مسجد و به صورت عمومی است. البته باید توجه داشت که قضاوت منحصر به مکان نیست، اما مسجد به شرط نبود مانع، افضل شمرده شده است. حتی در اخبار آمده است که امیرالمؤمنین (علیه السلام) شریح را دستور دادند جلسات دادرسی را از خانه به مسجد منتقل کند (نجفی جوهری، ۱۳۶۲: ۱۱۶/۱۴). زیرا فعالیت مخفیانه و پنهان از نگاه عموم، امکان خطا را افزایش می‌دهد، در حالی که برگزاری علنی دادگاه موجب کاهش لغزش‌ها، ارتقای آگاهی عمومی و کاهش تکرار جرم می‌شود.

افزایش ده‌روزه سفر حضرت موسی (علیه السلام) به کوه طور، زمینه آزمایش یکتاپرستی قوم بنی‌اسرائیل را فراهم ساخت. مشاهده انحراف آنان به گوساله‌پرستی سبب برگزاری دو جلسه دادرسی شد: یکی برای بررسی جرم سامری - عامل اصلی انحراف - و دیگری برای قوم بنی‌اسرائیل که از بزنگاه دعوت به شرک جان سالم به در نبرده بودند. حضرت موسی (علیه السلام) پس از عتاب قوم، رو به سامری کرده و او را محاکمه نمود. هرچند این رسیدگی در قالب دادگاه‌های کنونی نبود، اما در همان گفت‌وگو تمام الزامات یک دادگاه شامل تفهیم اتهام، دفاع متهم، صدور رأی و اجرای قانون رعایت شد (طه: ۸۵-۹۶).

محاکمه بعدی مربوط به شرک قوم بنی‌اسرائیل بود؛ زیرا عدم رهایی آنان از تصور خداوند در شیئی مادی پس از انقلاب بزرگ توحیدی (مدرسی، ۱۴۱۹: ۱۵۴/۱) سبب غفلت و پرستش گوساله شد. این بزرگ‌ترین انحراف بنی‌اسرائیل در طول تاریخ بود که توبه‌ای ویژه را می‌طلبید (مکارم شیرازی، ۱۳۷۵: ۳۷۸/۶). مطالعه این آیات و خطاب‌ها نشان می‌دهد که این دادرسی‌ها به صورت علنی انجام شده است.

در این موارد و مصادیق فراوانی از قرآن کریم و نهج‌البلاغه، مشاهده می‌شود که برگزاری دادگاه‌ها با حضور مسلمانان، منافقان، مشرکان، کفار، اهل کتاب، خویشاوندان زمامداران، مقامات حکومتی و حتی همسایگان، همگی به صورت علنی بوده است. در مسیر تحقق عدالت و حقیقت، هیچ نشانه‌ای از برگزاری غیرعلنی جلسات دادرسی در منابع اسلامی دیده نمی‌شود.

۴. صدور احکام

احکام صادره باید دارای دو صفت شفافیت و عاملیت باشند؛ شفاف باشند تا همه بدانند پایان غفلت و ارتکاب جرم چگونه می‌تواند عمر، اموال و آبرو را نابود سازد، و عاملیت داشته باشند تا صرفاً در حد شعار باقی نمانده و قطعیّت اجرای آن برای مجرمان مسجل گردد. این دو ویژگی موجب بازدارندگی مجازات‌ها و مصونیت جامعه از تکرار خطا و ارتکاب جرائم می‌شود.

صدور حکم در ادبیات حقوقی به معنای تفسیر قواعد مندرج در مواد حقوقی و تطبیق آن‌ها بر وقایع حقوقی است. همان‌گونه که پیش‌تر اشاره شد، فهم قاضی به استنتاج حکم از قانون محدود نیست. شفافیت در این معنا یعنی بازسازی وقایع حقوقی توسط اصحاب دعوا، خصوصاً در دعاوی مدنی موسوم به «اثبات امور موضوعی» که در مقوله توصیف حقوقی قرار می‌گیرد. این وقایع تنها زمانی اثبات‌شده محسوب می‌شوند که دادرس به نحو معقول و متعارف نسبت به درستی آن‌ها قانع شده باشد (غمامی، ۱۳۸۶: ۱۴۳).

آیات ۸۸ تا ۹۱ سوره نساء داستان منافقین مکه را بیان می‌کند؛ کسانی که برخلاف میل خود و برای حفظ منافع در هر دو شهر مکه و مدینه، به هجرت تن دادند. مسلمانان در پذیرش آنان دو دسته شدند: گروهی به اقرار زبانی کفایت می‌کردند و گروهی دیگر عمل را شرط بنیادین می‌دانستند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۵: ۵۳/۴). ظاهرینی گروه نخست سبب تفرقه میان مسلمین شد؛ از این رو خداوند در آیه ۸۸ لشکر اسلام را مورد عتاب قرار داده: «فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِتْنَةٍ»، و سپس دست منافقان را رو کرده و از تمایل آنان برای کشاندن مسلمین به کفر خبر می‌دهد: «وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ كَمَا كَفَرُوا فَتَكُونُونَ سَوَاءً» (نساء: ۸۹). جرم منافقین بزرگ بود زیرا علاوه بر فساد عقیده خود، در پی تخریب عقیده دیگران نیز بودند. بدین سبب خداوند برای جلوگیری از تهدید حضور آنان در میان مسلمین، چهار حکم بازدارنده و شفاف صادر کرد: از میان آنان دوست نگیرید مگر اینکه توبه کنند، آن‌ها را اسیر کنید، در صورت لزوم بکشید و از میانشان یاوری نگیرید (نساء: ۹۰). حکم چهارم تأکیدی بر حکم نخست است و هر دو جنبه اجتماعی دارند که موجب تخریب جایگاه منافقان و نفوذناپذیری مؤمنان می‌شود.

در شأن نزول آیه ۹۲ سوره نساء آمده است که حارث بن یزید — بت‌پرستی در مکه — به تحریک ابوجهل، یکی از مسلمانان به نام عیاش بن ابی‌ریعه را شکنجه داد. روزی عیاش او را در مدینه دید و بی‌خبر از اسلام آوردن او، به خیال عمل به آیه ۹۱ نساء، او را کشت. سپس این آیه نازل شد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۵: ۵۷/۴) که اشاره به حکم قتل غیرعمد دارد. نظر به اهمیت فوق‌العاده خون انسان، این حکم برای پیشگیری از خطا، دقت مسلمین در حفظ جان یکدیگر را افزایش داد و حد قتل غیرعمد را چنان بیان کرد که علاوه بر پیشگیری از تکرار، بخشی از خسارت معنوی و اقتصادی بازماندگان مقتول را جبران کند؛ هرچند فقدان انسان به‌طور کامل جبران‌پذیر نیست.

همچنین آیه ۹۷ سوره طه مجازات سامری را بیان می‌کند: «قَالَ فَادْهَبْ فَإِنَّ لَكَ فِي الْحَيَاةِ أَنْ تَقُولَ لَا مِسَاسَ وَإِنَّ لَكَ مَوْعِدًا لَنْ تُخْلَفَهُ وَانْظُرْ إِلَى إِلْهِكَ الَّذِي ظَلْتَ عَلَيْهِ عَاكِفًا لَنُحَرِّقَنَّهُ ثُمَّ لَنَنْسِفَنَّهُ فِي الْيَمِّ نَسْفًا». سه حکم «لامساس» (طرد اجتماعی)، مجازات دردناک الهی و سوزاندن گوساله و ریختن خاکستر آن به دریا، عبرتی بود تا علاوه بر شناساندن راه انحرافی، با از بین بردن هر نشانه‌ای از شرک، مردم برای همیشه به توحید فراخوانده شوند.

خداوند همچنین مجازاتی خاص را در برابر گناهی خاص - انحراف قوم بنی اسرائیل از توحید - در آیه ۵۴ سوره بقره بیان فرمود: «فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا دِينَ أَبِي بَكْرٍ» این حکم سنگین برای نشان دادن بزرگی جرم بود تا همه اعصار بدانند که شرک ظلمی عظیم است و باید از آن دوری جست. بنابراین شرط بخشایش، کشته شدن گناهکاران به دست یکدیگر قرار داده شد تا آیندگان نیز از ارتکاب آن بازداشته شوند (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۲۸۸/۱).

رعایت تناسب حکم و جرم همراه با تبیین شفاف آن در همه مصادیق، نشانگر روش صحیح اجرای عدالت در تمامی اعصار است. اجرای کامل و گزارش علنی مجازات‌ها علاوه بر تأثیر مستقیم بر پیشگیری از وقوع جرم، موجب می‌شود عوامل اجرایی دستگاه قضایی نیز نتوانند با تبعیض‌های سببی و نسبی یا دریافت رشوه و دیگر اعمال ناسالم، حق را به ناحق بدل کنند.

۵. اجرای حکم

اعمال قانون، بخش پایانی فرایندهای دستگاه قضاست که اجرای آن رمز موفقیت در اصلاح مجرم و جامعه و نیز بازداشتن دیگران از ارتکاب جرم به شمار می‌آید. از همین رو اجرای احکام باید به صورت علنی انجام گیرد. هدف اصلی رسیدگی به دعوا، حل اختلاف طرفین و در عین حال توجه به قابلیت اجرای حکم است؛ امری که باید در انشای حکم مورد نظر قرار گیرد (نک: احمدی‌فر، ۱۴۰۲: ۱۴۰۲).

اجرای حکم مجرمین به صورت علنی و در معرض دید عموم، یکی از مهم‌ترین عوامل بازدارنده وقوع جرم‌های بعدی و از آن مهم‌تر، یکی از اسباب کاهش خطا در اجرای احکام صادره دادگاه‌هاست. زیرا انسان هواپرست همواره در معرض پیشنهادات ناصحیح و انحرافات اخلاقی چون تبعیض و رشوه قرار دارد و شفافیت و علنی بودن اجرای احکام، مانعی بر وقوع این کژی‌هاست. همچنین متهمان و حامیان آنان را از امید به ایمن ماندن از عقوبت، ناامید می‌سازد.

در مطالعه پیش رو هیچ نمونه‌ای از اجرای غیرعلنی حکم مشاهده نشد و هیچ دلیل و بهانه‌ای تحت عنوان «حفظ آبرو» مطرح نگردید. بلکه برعکس، حفظ آبرو یکی از انگیزه‌های مهم برای عدم ارتکاب جرم بوده است. چنان‌که در نامه ۵۳ نهج البلاغه، حضرت امیر علیه السلام درباره یکی از کارگزاران خیانتکار فرمودند: «ثُمَّ نَصَبْتُهُ بِمَقَامِ الْمَذَلَّةِ، وَوَسَّمْتُهُ بِالْخِيَانَةِ، وَقَلَّدْتُهُ عَارَ التُّهْمَةِ» (سیدرضی، ۱۳۹۱: نامه ۵۳/۴۱۰).

همچنین آیه ۱۱۸ سوره توبه^۱ از سه نفر مسلمان سخن می‌گوید که به دلیل سستی و تبلی از همراهی رسول اکرم ﷺ در جنگ تبوک سر باز زدند و پس از مدتی پشیمان شدند. پیامبر اکرم ﷺ پس از بازگشت سپاه، هیچ سخنی با آنان نگفت و دیگران را نیز به عدم تکلم با ایشان دستور داد. این محاصره اجتماعی تا درخواست جدایی همسران و فرزندان ایشان پیش رفت، اما پیامبر تنها خواستند که به آنان نزدیک نشوند. پس از پنجاه روز خلوت و تضرع، توبه آنان پذیرفته شد (طبرسی، ۱۳۷۶: ۲۳۰/۱۱؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۱: ۱۶۹/۸).

دیگر آنکه گروهی از منافقان از شرکت در جنگ تبوک سر باز زدند و پس از پایان غزوه برای ظاهرسازی درخواست کردند در جنگ‌های دیگر شرکت کنند. خداوند به پیامبر دستور داد آنان را از حضور در نبردهای بعدی محروم کند و حتی بر جنازه‌هایشان نماز نخواند و بر سر مزارشان طلب آموزش ننماید؛ زیرا آنان به خدا و پیامبر کافر شدند و فاسق بودند (توبه: ۸۳-۸۴)^۲. این نوعی محاصره اجتماعی بود که علاوه بر بیان شفاف، خطاکار را عیان می‌کرد تا نتواند با ظاهرسازی و تحریک احساسات عمومی، مسلمانان را فریب دهد.

از امام صادق (ع) نقل است که گروهی دزد معترف را خدمت امیرالمؤمنین (ع) آوردند و ایشان با قطع دست آنان، قانون را اعمال کردند (حر عاملی، ۱۴۱۲: ۳/۳۰/۱۸). همچنین در حکمت ۲۷۱ نهج البلاغه آمده است که دو نفر دزد بیت‌المال نزد امیرالمؤمنین (ع) آورده شدند: یکی برده مردم و دیگری برده‌ای از بیت‌المال. حضرت، برده بیت‌المال را بی‌نیاز از حد دانستند زیرا او مال خدا را خورده بود، اما دیگری که برده مردم بود، مشمول حد دزدی شد و دستش قطع گردید (سیدرضی، ۱۳۹۱: حکمت ۲۷۱).

این نمونه‌ها نشان می‌دهد که اجرای قانون باید شفاف و در ملا عام انجام شود تا مانعی بر تکرار جرم و راهی برای اصلاح مجرم باشد.

۱. وَ عَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خَلَفُوا حَتَّى إِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنْفُسُهُمْ وَظَنُّوا أَنْ لَا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ.

۲. فَإِنْ رَجَعَكَ اللَّهُ إِلَى طَائِفَةٍ مِنْهُمْ فَاسْتَأْذَنُوكَ لِلْخُرُوجِ فَقُلْ لَنْ تَخْرُجُوا مَعِيَ أَبَدًا وَلَنْ تُقَاتِلُوا مَعِيَ عَدُوًّا إِنَّكُمْ رَضِيتُمْ بِالْقُعُودِ أَوَّلَ مَرَّةٍ فَاقْعُدُوا مَعَ الْخَالِفِينَ. وَلَا تَضَلَّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَى قَبْرِهِ إِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَمَآثُورٌ بِهِمْ فَاسْئَلُونِ.

ب. عملکرد غیر شفاف حاکم در امر قضاوت

تا کنون دریافته‌ایم که عملکرد قضایی حاکمان الهی دارای شفافیت بوده و این وضوح سبب مصون نگاه داشتن جامعه از خطا و جرم شده است. اما پرسشی که در ادامه مطرح می‌شود این است که آیا در فرایند دادرسی مواردی غیر شفاف نیز وجود داشته است؟ و اگر پاسخ مثبت است، چگونگی آن را باید بررسی کرد.

۱. عدم شفافیت در تحقیقات مقدماتی

از آنجا که انجام تحقیقات مقدماتی در آشکار ساختن حقیقت نقشی اساسی دارد، در برخی پرونده‌ها موفقیت تنها زمانی حاصل می‌شود که تحقیقات برای روشن شدن تمام زوایای موضوع و شناسایی همه دست‌اندرکاران جرم با دقت، باریک‌اندیشی، برنامه‌ریزی و به‌صورت مخفیانه انجام گیرد. با این حال، پس از تکمیل تحقیقات و برگزاری جلسه دادرسی و صدور رأی، شفاف‌سازی این مراحل از وظایف مسؤولان قضایی است تا علاوه بر بستن راه خطا، مردم نیز از هوشیاری دستگاه قضا آگاه شوند؛ بدین‌سان درستکاران دلگرم‌تر و بدکاران از ترس عقوبت بازداشته می‌شوند و جامعه از آلودگی و ناپاکی رهایی می‌یابد.

در اصطلاح علم حقوق، این مسئله بدین صورت بیان می‌شود که در مرحله تحقیقات مقدماتی، دادرس با جمع‌آوری دلایل درباره کفایت ادله اثباتی تصمیم‌گیری می‌کند و بر اساس ضابطه اثبات امر یعنی «فراتر از هر شک معقول»، تمامی دلایل را گردآوری می‌نماید (فروغی فضل‌الله و یوسفی، ۱۳۹۳: ش ۱).

از امتیازات ویژه قضاوت‌های امیرالمؤمنین (علیه السلام)، تکیه بر ادله علمی در کنار ادله شرعی و به‌کارگیری هوش و ذکاوت در مرحله تحقیقات مقدماتی برای پرده‌برداری از حقیقت است؛ امری که گاه مواردی غیر شفاف در تحقیقات را رقم زده است.

نمونه نخست، داستان معروف ادعای دو زن نسبت به مادری یک کودک است. حضرت امیر (علیه السلام) به ظاهر تصمیم بر دو نیمه کردن کودک گرفتند و واکنش هر دو زن را سنجیدند. مادر حقیقی هنگامی آشکار شد که از فرزند خود گذشت تا سلامت بماند و همین موجب کشف حقیقت شد (امین عاملی، ۱۳۷۸: ۵۹).

نمونه دوم، حکایت فرزند تاجری است که پدرش در همسفری با چهار تاجر دیگر از دنیا رفت و مالی از او باقی نماند. فرزند که این امر را بر نمی‌تابید، شکایت خود را نزد شریح قاضی برد. شریح با مقاسمه، اتهام قتل پدر توسط همسفران را رد کرد و آنان را تبرئه نمود. خبر به حضرت امیر علیه السلام رسید و ایشان دستور بازبینی همراه با تحقیق بیشتر صادر کردند. امام علیه السلام هر یک از همراهان را چشم‌پسته جداگانه نشانده و از آنان حقیقت را جویا شدند. نخستین نفر انکار کرد و امام از مردم خواست تکبیر گویند. نفر دوم با شنیدن تکبیر، گمان برد اولی اعتراف کرده و خود اعتراف نمود. سپس نفر سوم و چهارم نیز اعتراف کردند و در نهایت اولی نیز به دروغ خود اذعان نمود. بدین ترتیب حقیقت روشن شد و رأی صحیح صادر گردید (کلینی، ۱۴۰۶: ۳۷۱/۷).

بنابراین، گاهی برای داوری به حق لازم است تا پایان مرحله تحقیقات و روشن شدن جزئیات ماجرا، با دقت و غیرشفاف عمل شود. اما گزارش این روند پس از صدور رأی، شاهی بر دقت نظر حاکم و حق‌جویی حکومت است؛ آن هم با زیرکی‌ای که علاوه بر دلگرمی جامعه و تداوم حکومت، به مجرمان هشدار داده و کاهش جرم را رقم می‌زند.

۲. عدم شفافیت در دستگیری مجرمین فراری

دستگیری مجرمان سابقه‌دار و فراری از وظایف مهم دستگاه قضایی است تا محکوم را به سزای عملش برساند و به همگان نشان دهد که گریزی از کیفر وجود ندارد؛ بدین‌سان کاهش جرم و سلامت جامعه تضمین می‌شود. از این رو دستگیری مجرمان باید با دقت، برنامه‌ریزی و غافلگیری همراه باشد تا به موفقیت منجر گردد. در چنین شرایطی، عدم شفافیت تا زمان دستگیری آنان ضرورتی عقلانی است.

آیه ۹۱ سوره نساء درباره منافقین مکه سخن می‌گوید؛ کسانی که برای جلب منفعت خویش همزمان در سپاه مسلمین و قریش حضور داشتند، در برابر مسلمانان ادعای اسلام می‌کردند و نزد قریش دم از بت‌پرستی می‌زدند. خداوند متعال در این آیه دستور می‌دهد: ﴿فَخَذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ تَقِفْتُمُوهُمْ﴾ (نساء: ۹۱). واژه «ثقافت» از ماده «ثقف» به معنای یافتن چیزی با دقت و مهارت است (ارغب اصفهانی، ۱۴۰۴ق: ۱۷۳/۱؛ طریحی، ۱۳۷۵: ۳۰/۵؛ طباطبایی، ۱۳۷۴: ۳۴۰/۱۶؛ طبرسی، ۱۴۱۲ق: ۵۸۱/۸؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۱: ۶۰/۴). از آنجا که منافقان افرادی دورو و

خیانتکار بودند، دستگیری آنان دشوار و نیازمند برنامه‌ریزی دقیق بود. این همان غرض ما از غیرشفاف بودن است که تا زمان دستگیری ادامه دارد.

همچنین آیه ۵۷ سوره انفال می‌فرماید: ﴿فَإِذَا تَشَفَّفْتَهُمْ فِي الْحَرْبِ فَشَرِّدْ بِهِمْ مَن خَلْفَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَدْكُؤْنَ﴾^۱ (انفال: ۵۷). این آیه از عهدشکنی مداوم گروهی در مدینه حکایت دارد و دستور می‌دهد که در صورت یافتن آنان در میدان نبرد، چنان بر ایشان تاخته شود که گروه پشت سرشان عبرت گرفته، پراکنده شوند و از عرض اندام پشیمان گردند (نک. طوسی، ۱۳۹۸ ش). در اینجا نیز واژه «تشففهم» از ماده «تقف» آمده تا بیان کند که آگاهی از موضع آنان باید با سرعت و دقت همراه باشد؛ به گونه‌ای که پیش از آنکه مسلمانان غافلگیر شوند، سپاه اسلام همچون صاعقه بر آنان فرود آید (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۱۴۸/۹).

بنابراین، در مواردی خاص، عدم شفافیت در مرحله دستگیری مجرمان سابقه‌دار و خیانتکار، ضرورتی عقلانی و راهبردی است. اما پس از دستگیری، شفاف‌سازی فرایند و گزارش آن به مردم، موجب دلگرمی جامعه و بازدارندگی دیگران از ارتکاب جرم خواهد شد.

نتیجه‌گیری

شفافیت قضایی در دو رویکرد اصلی خود، یعنی فهم و تفسیر متن حقوقی از یک‌سو و حوزه اجرایی قضایی از سوی دیگر، قابل بررسی است. در حوزه قضایی، عنصر انسانی قاضی در استدلال قضایی نقشی بی‌بدیل دارد؛ مسئله‌ای که در این مقاله به تفصیل مورد بحث قرار گرفت و دامنه ابهام و شفافیت در استدلال قضایی روشن گردید.

زمامداران الهی که صحت انجام قضاوت را وظیفه‌ای در راه استقرار عدل می‌دانستند، همواره شفاف عمل کرده‌اند. آنان قوانین و حدود را تبیین نموده، کرسی‌های قضاوت را در ملاء عام برپا داشته‌اند، نحوه صدور رأی و جزئیات دادرسی را آموزش داده و در عمل نیز بدان پایبند بوده‌اند. پس از صدور حکم نیز اجرای آن را بر عهده گرفته‌اند تا علاوه بر احقاق حق و استقرار عدالت، از جرم و خطا بکاهند و سلامت جامعه را تضمین کنند.

۱. پس اگر در جنگ بر آنان دست یافتی با [عقوبت] آنان، کسانی را که در پی ایشانند تارومار کن، باشد که عبرت گیرند.

در این مسیر هیچ موردی مبنی بر عدم شفافیت به بهانه حفظ آبرو مشاهده نشده است؛ بلکه آبرو به عنوان ابزاری برای کاهش خطا و مانعی بر ارتکاب جرم به کار گرفته شده است. از این رو، شفافیت در قضاوت همواره یار و همراه ایشان بوده است.

تنها در دو مرحله استثناء وجود داشته است: ۱. مرحله تحقیقات مقدماتی؛ ۲. مرحله دستگیری مجرمان فراری.

که لازمه موفقیت در آن‌ها، دقت، درایت و برنامه‌ریزی بوده و گاه به صورت مخفیانه و غیرشفاف انجام می‌شده است تا حقیقت آشکار گردد و مجرم به کیفر برسد و عدالت برقرار شود. البته این دو استثناء **زمان‌دار** بوده‌اند؛ بدین معنا که شفاف‌سازی تا پایان آن مرحله به تعویق افتاده و پس از تکمیل، گزارش آن به صورت علنی منتشر شده است.

منابع

قرآن کریم.

احمدی فر، رسول، «تحلیل و تبیین اصل قابلیت اجرای حکم به عنوان یکی از معیارهای حکم دادگاه»، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۱۲۲. ۱۴۰۲ ش.

امین عاملی، سیدمحسن، قضاوت‌های محیرالعقول. تهران: اسلامیه. ۱۳۷۸.

الجهشایری، ابوعبدالله محمد بن عبدوس، الوزراء و الكتاب. تهران: تابان. ۱۳۴۸.

الشریف، محمدمهدی، «صورته‌گرایی در استدلال قضایی (پژوهشی در نسبت بین قیاس قضائی و قیاس صوری)»، مجله مطالعات حقوق خصوصی، شماره ۲. ۱۳۸۶.

الشریف، محمدمهدی، «سهم اشراق و استدلال در فرآیند دادرسی»، مجله مطالعات حقوقی دانشگاه شیراز، دوره نهم، شماره ۱. ۱۳۹۶.

حر عاملی، محمدحسن، وسائل الشیعه. قم: مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام لاحیاء التراث. ۱۴۱۲ ق. راسته، مرتضی و علی غلامی، «نگاهی تطبیقی به رویکرد فقه جزایی و نظام آمریکایی حقوق بشر در رابطه با علنی بودن محاکمات»، فصلنامه فقه جزای تطبیقی، دوره ۲، شماره ۴. ۱۴۰۱ ش.

راغب اصفهانی، حسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن. قم: دفتر نشر کتاب. ۱۴۰۴ ق.

رحیمی، امین حسین، «اصل شفافیت قانون-۲»، پژوهشکده شورای نگهبان. ۱۴۰۱ ش.

سید رضی، ابوالحسن، نهج البلاغه. تهران: پیام عدالت. ۱۳۹۱.

شمسایی، محمد و سیدعلی حسینی آزاد، «نقش شفافیت در تفسیر رفتار عادلانه و منصفانه در حقوق بین‌الملل سرمایه‌گذاری»، فصلنامه مطالعات حقوق عمومی دانشگاه تهران، دوره ۴۹، شماره ۱. ۱۳۹۸.

طباطبایی، محمدحسین، ترجمه تفسیر المیزان. قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، دفتر انتشارات اسلامی. ۱۳۷۴.

طبرسی، فضل بن حسن، تفسیر جوامع الجامع. قم: حوزه علمیه قم. ۱۴۱۲ ق.

طبرسی، فضل بن حسن، ترجمه تفسیر مجمع‌البیان. تهران: فراهانی. ۱۳۷۶.

طریحی، فخرالدین، مجمع البحرین. تهران: مکتبه المرتضویه. ۱۳۷۵.

طوسی، حمیدرضا، پژوهشی در باب قاعده اقدام متقابل بر اساس آیه ۵۸ سوره انفال، مجله آموزه‌های قرآن، ش ۲۹، ۱۳۹۸ ش.

- طوسی، محمد بن حسن (شیخ)، التبیان فی تفسیر القرآن. تحقیق و تصحیح: احمد حبیب قصیر العاملی. قم: مکتب الإعلام الاسلامی. ۱۴۰۹ق.
- غمامی، مجید و حسن محسنی، اصول آیین دادرسی فراملی. تهران: میزان. ۱۳۸۶.
- فائزی، محمدمهدی، «مطالعه حقوقی اصل شفافیت از منظر حقوق عمومی»، دومین کنفرانس ملی حقوق، فقه و فرهنگ. ۱۴۰۱ش.
- فروغی فضل الله و ایمان یوسفی، «مرحله تصمیم‌گیری برای کفایت ادله اثباتی در الگوهای تحقیقات مقدماتی ایران و آمریکا»، مطالعات حقوقی، شماره ۱، بهار. ۱۳۹۳ش.
- فضل الله، محمدحسین، من وحی القرآن. بیروت: بی‌جا. ۱۴۱۹ق.
- قطب، سید، فی ضلال القرآن. بیروت: دارالشروق. ۱۴۲۵ق.
- کاتوزیان، ناصر، فلسفه حقوق. چاپ دوم. تهران: شرکت سهامی انتشار. ۱۳۷۷ش.
- کردنژاد، نسرین و غلامعلی قاسمی، «محدودیت‌های اصل شفافیت در قرآن و حقوق عمومی ایران»، مجله پژوهش‌های تطبیقی حقوق اسلام و غرب، دوره ۷، شماره ۴. ۱۳۹۹.
- کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی. تهران: دارالکتب الاسلامیه. ۱۴۰۶ق.
- مدرسی، محمدتقی، من هدی القرآن. تهران: دار محبی الحسین. ۱۴۱۹ق.
- مسعودی، علی بن حسین، اثبات الوصیه للامام علی بن ابیطالب. قم: مؤسسه انصاریان. ۱۴۱۷ق.
- مکارم شیرازی، ناصر، پیام امام امیرالمؤمنین (علیه السلام). تهران: دارالکتب الاسلامیه. ۱۳۷۵.
- مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه. تهران: دارالکتب الاسلامیه. ۱۳۷۱.
- مؤذن‌زادگان، حسنعلی، حق دفاع متهم در آیین دادرسی کیفری و مطالعه تطبیقی آن. پایان‌نامه دکتری، دانشگاه تربیت مدرس، تهران. ۱۳۷۳ش.
- نجفی جواهری، محمدحسن، جواهر الکلام. بیروت: دار احیاء التراث العربی. ۱۳۶۲.
- وافدی، محمد بن عمر، المغازی. لندن: بی‌جا. ۱۴۰۹ق.
- هاشمی خویی، حبیب الله بن محمد، منهاج البراعه. تهران: مکتبه الاسلامیه. ۱۴۰۰ق.
- یزدی، سید مصطفی، قواعد فقه. تهران: مرکز نشر علوم اسلامی. ۱۴۰۶ق.

References

- The Noble Qur'ān (Qur'ān al-Karīm).
- Aḥmadifār, Rasūl, "Taḥlīl va Tabẓīn-i Uṣl-i Qābil-i Ejṛā-yi Ḥokm ba-
'onvān-i Yeki az Meyār-hā-yi Ḥokm-i Dādghāh" (Analysis and
Explanation of the Principle of Enforceability of Judgment as One
of the Court's Criteria), Majallah-yi Ḥoqūqī-yi Dādghostari, no. 122,
1402 SH (2023 CE).
- al-Jahshāyri, Abū 'Abdallāh Muḥammad bin 'Abdūs, al-Wuzarā' wa al-
Kitāb (The Ministers and the Book), Tehran: Tābān, 1348 SH (1969
CE).
- al-Sharīf, Muḥammad Mahdī, "Sahm-i Ishrāq va Istedlāl dar Farāyand-
i Dādrasī" (The Role of Illumination and Reasoning in the Judicial
Process), Majallah-yi Mutāla'āt-yi Ḥoqūqī-yi Dāneshgāh-i Shirāz,
vol. 9, no. 1, 1396 SH (2017 CE).
- al-Sharīf, Muḥammad Mahdī, "Šūratgarā'ī dar Istedlāl-i Qazā'ī
(Pazhūhishī dar Nesbat-e Bain-i Qiyās-i Qazā'ī va Qiyās-i Šūrī)"
(Formalism in Judicial Reasoning: A Study on the Relation
between Judicial Analogy and Formal Analogy), Majallah-yi
Mutāla'āt-yi Ḥoqūq-i Khosūsī, no. 2, 1386 SH (2007 CE).
- Amīn 'Āmilī, Sayyid Muḥsin, Qazāvat-hā-yi Muḥayyer al-'uqūl
(Mind-Boggling Judgments), Tehran: Islāmīyah, 1378 SH (1999
CE).
- D'Amato, Anthony, Pragmatic Indeterminacy, 85 NW. U. L. REV.
1990.
- Fā'izī, Muḥammad Mahdī, "Mutāla'ah-yi Ḥoqūqī Uṣl-i Shafāfiyat az
Manẓar-i Ḥuqūq-i 'Ommūmī" (A Legal Study of the Principle of
Transparency from the Perspective of Public Law), 2nd National
Conference on Law, Jurisprudence, and Culture, 1401 SH (2022
CE).
- Faḡlallāh, Muḥammad Ḥusayn, Min Waḥy al-Qur'ān (From the
Revelation of the Qur'ān), Beirut: n.p., 1419 AH (1998 CE).
- Forūghī, Faḡlallāh; Imān Yūsafī, "Marḥalah-yi Taḥqīq barāy-i Kafāyat-
i Adillah-i Ithbātī dar Alghūh-hā-yi Taḥqīqāt-i Muqaddamātī-yi
Īrān va Āmrikā" (Decision Stage for the Sufficiency of Evidence
in Preliminary Investigations: Iran and U.S. Models), Mutāla'āt-yi
Ḥoqūqī, no. 1, Spring 1393 SH (2014 CE).
- Ghamāmī, Majīd; Ḥasan Moḥsanī, Uṣūl-i Āyīn-i Dādrasī-yi Farāmellī
(Principles of Transnational Procedural Law), Tehran: Mīzān, 1386
SH (2007 CE).

- Hāshimī Khūyī, Ḥabībballāh bin Muḥammad, Minhāj al-Barā'ah (The Method of the Scholars), Tehran: Maktabah al-Islāmiyyah, 1400 AH (1980 CE).
- Ḥurr 'Āmilī, Muḥammad Ḥasan, Wasā'il al-Shī'ah (The Means of the Shī'ah), Qom: Mu'assasah Āl al-Bayt 'Alayhim al-Salām li-Iḥyā' al-Turāth, 1412 AH (1992 CE).
- Kardanjād, Nasrīn; Gholām'Alī Qāsemī, "Maḥdūdīyat-hā-yi Uṣl-i Shafāfiyat dar Qur'ān va Ḥuqūq-i 'Ommūmī-yi Irān" (Limitations of the Principle of Transparency in the Qur'ān and Iranian Public Law), Majallah-yi Pazhūhish-hā-yi Tatbīqī-yi Ḥuqūq-i Islām va Gharb, vol. 7, no. 4, 1399 SH (2020 CE).
- Kātūzīān, Nāṣir, Falsafah-yi Ḥuqūq (Philosophy of Law), 2nd ed., Tehran: Sherkat-i Sahāmī-yi Intishār, 1377 SH (1998 CE).
- Kulaynī, Muḥammad bin Ya'qūb, al-Kāfi (The Sufficient), Tehran: Dār al-Kutub al-Islāmiyyah, 1406 AH (1986 CE).
- Makāram Shīrāzī, Nāṣir, Payām-i Imām Amīr al-Mu'minīn (The Message of Imam 'Alī), Tehran: Dār al-Kutub al-Islāmiyyah, 1375 SH (1996 CE).
- Makāram Shīrāzī, Nāṣir, Tafsīr-i Namūnah (Sample Commentary), Tehran: Dār al-Kutub al-Islāmiyyah, 1371 SH (1992 CE).
- Mas'ūdī, 'Alī bin Ḥusayn, Ithbāt al-Wasīyah li-l-Imām 'Alī bin Abī Ṭālib (Proof of the Appointment of Imam 'Alī bin Abī Ṭālib), Qom: Mu'assasah-i Anṣārīyān, 1417 AH (1996 CE).
- Mo'azzenzādگان, Ḥasan'Alī, Ḥaqq-i Difā'-i Motaham dar Āyīn-i Dādrasī-yi Keyfrī va Motāla'ah-i Tatbīqī-yi Ān (The Right of Defense of the Accused in Criminal Procedure and Its Comparative Study), PhD diss., University of Tarbiyat Modarres, Tehran, 1373 SH (1994 CE).
- Modarresī, Muḥammad Taqī, Min Hadi al-Qur'ān (From the Guidance of the Qur'ān), Tehran: Dār Muḥabbī al-Ḥusayn, 1419 AH (1998 CE).
- Najafī Javāhrī, Muḥammad Ḥusayn, Jawāhir al-Kalām (Jewels of Discourse), Beirut: Dār-i Iḥyā' al-Turāth al-'Arabī, 1362 SH (1983 CE).
- Qutb, Sayyid, Fī Zilāl al-Qur'ān (In the Shade of the Qur'ān), Beirut: Dār al-Shurūq, 1425 AH (2004 CE).
- Rāghib Isfahānī, Ḥusayn bin Muḥammad, al-Mufradāt fī Gharīb al-Qur'ān (The Lexicon of Rare Words in the Qur'ān), Qom: Daftar Nashr al-Kitāb, 1404 AH (1984 CE).

- Rahīmī, Amīn-Ḥusayn, “Uṣl-i Shafāfiyat-i Qānūn-2” (The Principle of Legal Transparency-2), Pazhūhishkadeh-yi Shūrā-yi Negahbān, 1401 SH (2022 CE).
- Rāsteh, Murtazā; ‘Alī Gholāmī, “Negāhī Tatbīqī be Rūykard-i Fiqh-i Jazā’ī va Nizām-i Āmrikā’ī-yi Ḥuqūq-i Bashār dar Rabṭ ba-‘Alnī Budan-i Muḥākamāt” (A Comparative Look at Criminal Jurisprudence and the U.S. Human Rights System Regarding Public Trials), Faslnāmah-yi Fiqh-i Jazā’ī-yi Tatbīqī, vol. 2, no. 4, 1401 SH (2022 CE).
- Sayyid Ridā, Abū al-Ḥasan, Nahj al-Balāghah (The Peak of Eloquence), Tehran: Payām-i ‘Adālat, 1391 SH (2012 CE).
- Shamsā’ī, Muḥammad; Sayyid ‘Alī Ḥoseynī Āzād, “Naqsh-i Shafāfiyat dar Tafsīr-i Raftār-i ‘Adelānah va Munṣifānah dar Ḥuqūq-i Bayn al-Melal-i Sarmāyah-Gozārī” (The Role of Transparency in Interpreting Fair and Just Behavior in International Investment Law), Faslnāmah-yi Mutāla‘āt-yi Ḥuqūq-i ‘Ommūmī-yi Dāneshgāh-i Tehrān, vol. 49, no. 1, 1398 SH (2019 CE).
- Ṭabāṭabā’ī, Muḥammad Ḥusayn, Tarjamah Tafsīr al-Mīzān (Translation of al-Mīzān), Qom: Jāme‘ch-yi Modarresīn ḥawzah ‘ilmiyyah, Daftar-i Intishārāt-i Islāmī, 1374 SH (1995 CE).
- Ṭabrisī, Faḍl bin Ḥasan, Tafsīr Jawāmi‘ al-Jāmi‘ (The Comprehensive Interpretation), Qom: Ḥawzah ‘Ilmiyyah-i Qom, 1412 AH (1992 CE).
- Ṭabrisī, Faḍl bin Ḥasan, Tarjamah Tafsīr Majma‘ al-Bayān (Translation of Majma‘ al-Bayān), Tehran: Farāhānī, 1376 SH (1997 CE).
- Ṭurayhī, Fakhr al-Dīn, Majma‘ al-Baḥrayn (The Confluence of Two Seas), Tehran: Maktabah-yi al-Murtazawīyah, 1375 SH (1996 CE).
- Ṭūsī, Muḥammad bin Ḥasan (Shaykh), al-Tibyān fī Tafsīr al-Qur’ān (The Explanation of the Qur’ān), ed. Aḥmad Ḥabīb Qaṣīr al-‘Āmilī, Qom: Maktab al-I‘lām al-Islāmī, 1409 AH (1989 CE).
- Wāqīdī, Muḥammad bin ‘Umar, al-Maghāzī (The Military Campaigns), London: n.p., 1409 AH (1989 CE).
- Yazdī, Sayyid Muṣṭafā, Qawā‘id-i Fiqh (Principles of Islamic Jurisprudence), Tehran: Markaz-i Nashr-i ‘Ulūm-i Islāmī, 1406 AH (1986 CE).